פרשת עקב – "ואכלת ושבעת" וברכת המזון

בפרשתנו מופיע תיאור מפורט של שבחה של ארץ ישראל: הנופים המיוחדים, שבעת המינים והחקלאות המשגשגת. בעקבות ברכת ה' המיוחדת, אנו מחויבים לברך את ארץ ישראל בעיקר לאחר האכילה: "**כִּי ה' אֱ-לֹהֶיךָ מְבִיאֲךָ אֶל אֶרֶץ טוֹבָה אֶרֶץ נַחֲלֵי מָיִם עֲיָנֹת וּתְהֹמֹת יֹצְאִים בַּבִּקְעָה וּבָהָר: אֶרֶץ חִטָּה וּשְׂעֹרָה וְגֶפֶן וּתְאֵנָה וְרִמּוֹן אֶרֶץ זֵית שֶׁמֶן וּדְבָשׁ: אֶרֶץ אֲשֶׁר לֹא בְמִסְכֵּנֻת תֹּאכַל בָּהּ לֶחֶם לֹא תֶחְסַר כֹּל בָּהּ אֶרֶץ אֲשֶׁר אֲבָנֶיהָ בַרְזֶל וּמֵהֲרָרֶיהָ תַּחְצֹב נְחֹשֶׁת: וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת ה' אֱ-לֹהֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ**". יש לשים לב לניסוח הייחודי "**בְמִסְכֵּנֻת**" בהקשר הזה, אשר מופיע בתורה רק כאן ובתחילת ספר שמות, ששם מסופר על שעבוד בני ישראל במצרים ועל "עָרֵי **מִסְכְּנוֹת**" שבנו בני ישראל, פִּתֹם וְרַעַמְסֵס (שמות א', יא). אם התורה אומרת כאן: "**אֶרֶץ אֲשֶׁר לֹא בְמִסְכֵּנֻת תֹּאכַל בָּהּ לֶחֶם**", יש כאן מסר שברכת ארץ ישראל שונה לחלוטין מעבדות בני ישראל במצרים. אכילת לחם בארץ ישראל שונה גם מהאכילה בתקופת הנדודים של בני ישראל במדבר, המתוארת בפסוק ג: "**וַיְעַנְּךָ וַיַּרְעִבֻךָ וַיַּאֲכִלְךָ אֶת הַמָּן אֲשֶׁר לֹא יָדַעְתָּ וְלֹא יָדְעוּ אֲבֹתֶיךָ לְמַעַן הוֹדִעֲךָ כִּי לֹא עַל הַלֶּחֶם לְבַדּוֹ יִחְיֶה הָאָדָם כִּי עַל כָּל מוֹצָא פִי ה' יִחְיֶה הָאָדָם**". אכילת המזון בארץ ישראל המתוארת בפרשה משולבת אפוא בהתבוננות היסטורית מעמיקה של בני ישראל במה שאירע להם מאז יציאת מצרים. יתרה מזאת, מודעות היסטורית זו תביא להפנמה שלא האוכל הוא העיקר אלא "מוֹצָא פִי ה'...". פרק ח' בספר דברים פותח בפסוק "**וְזָכַרְתָּ** אֶת כָּל הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הֹלִיכֲךָ ה' אֱ-לֹהֶיךָ זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה בַּמִּדְבָּר...", והפרק מסתיים בפסוק "**וְזָכַרְתָּ** אֶת ה' אֱ-לֹהֶיךָ כִּי הוּא הַנֹּתֵן לְךָ כֹּחַ לַעֲשׂוֹת חָיִל לְמַעַן הָקִים אֶת בְּרִיתוֹ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ כַּיּוֹם הַזֶּה". זכירת הדרך, דהיינו התבוננות היסטורית בעברנו, תביא אותנו להכיר את יד ה' ואת ברית האבות לפי הרוח של פרק ח' בספר דברים, ולבנות בהתאם את עתידנו בארץ ישראל.

לא קשה לעבור כדרכנו מפסוקים אלה ל"עולם התפילות", והרי הפסוקים שגורים בפי כולנו **מברכת המזון**.[1] ברכת המזון מורכבת מארבע ברכות שונות, שנתחברו לפי הגמרא בברכות מח ע"ב בתקופות שונות של תולדות עם ישראל: "**אמר רב נחמן (א) משה תקן לישראל <u>ברכת הזן</u> בשעה שירד להם מן, (ב) יהושע תקן להם <u>ברכת הארץ</u> כיון שנכנסו לארץ, (ג) דוד ושלמה תקנו 'ב<u>ונה ירושלים</u>' דוד תקן 'על ישראל עמך ועל ירושלים עירך', ושלמה תקן 'על הבית הגדול והקדוש', (ד) 'ה<u>טוב והמטיב</u>' ביבנה תקנוה כנגד הרוגי ביתר דאמר רב מתנא אותו היום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו ביבנה הטוב והמטיב 'הטוב' שלא הסריחו 'והמטיב' שניתנו לקבורה**". לפי מדרש נפלא זה, ברכת המזון היא מעין יומן של תולדות עם ישראל, והברכות מתעדות את התקופות השונות – ממשה במדבר, יהושע בכניסתו לארץ ישראל ודוד ושלמה בתקופת כיבוש ירושלים ובניין המקדש, ועד החורבן והרוגי ביתר. כשם שפרק ח' בספר דברים נותן סקירה היסטורית של עם ישראל ממצרים עד ארץ ישראל, כך גם ברכת המזון סוקרת את תולדות עם ישראל לפי תקופות שונות.

בכך חז"ל מלמדים אותנו לאחר אכילת המזון שיעור נפלא בהיסטוריה ובזהות יהודית – אנו אוכלים וחיים כדי להיות חלק מכלל ישראל, כפי שפרשתנו מלמדת אותנו: "לְמַעַן הוֹדִעֲךָ כִּי לֹא עַל הַלֶּחֶם לְבַדּוֹ יִחְיֶה הָאָדָם כִּי עַל כָּל מוֹצָא פִי ה' יִחְיֶה הָאָדָם". בברכת המזון עיקרון זה מתורגם הלכה למעשה, בדגש ברור על מקומה של ארץ ישראל: אנו מתבוננים בתולדות עמנו ובהנהגת ה' אותנו לאורך הדורות, כדי שנמצא את מקומנו וייעודנו כחלק מכלל ישראל לאורך הדורות.

---

1 ראו דיון מפורט על ברכת המזון באתר www.tefilah.org, במדור ברכות.

ראינו שארבע הברכות של ברכת המזון הן כנגד תולדות ישראל. לאור ניתוח היסטורי זה הסביר **רבי יהודה ליווא אופנהיים** (בספרו **מטה יהודה**)[2] בדרך מקורית מאוד את השינוים מלשון נוכח ללשון נסתר בברכות השונות של ברכת המזון. על פי דבריו, הברכה הראשונה והרביעית מתייחסות לקדוש ברוך הוא בגוף נסתר ("הזן את העולם כולו... הוא נותן לחם... הוא הטיב הוא מטיב הוא ייטיב לנו..."), כי הן חוברו עוד בחוץ לארץ או לאחר החורבן וגלות ישראל מארצם. הברכה השנייה והשלישית לעומת זאת פונות לקדוש ברוך הוא באופן ישיר בגוף נוכח ("נודה לך... אנחנו מודים לך... רחם ה' א-לוהינו..."), כי הרי ברכות אלה חוברו בארץ ישראל על ידי יהושע, דוד ושלמה.

מרן הרב קוק זצ"ל הסביר כדרכו בקודש את המשמעות המוסרית והרעיונית של התקופות ההיסטוריות בברכת המזון: **ברכת הזן** מציינת את הקיום החומרי של כל פרט, כשם שבימי משה רבנו זכו עם ישראל לאכול כל יום את המן ולשרוד במדבר. **ברכת הארץ והמזון** מציינת את "העסק והטפול של הקיום הכללי הגופני". לאחר העיסוק בחומר של הפרט והכלל, **דוד ושלמה עסקו בבניין ירושלים והמקדש** על מנת "לכונן הצורה הרוחנית הכללית לכלל האומה ומרכזה. ...היינו ההשתדלות הרוחנית עבור ישראל עצמם במה שכל ישראל יתאגדו ע"י ירושלים לעם אחד בצורתם הרוחנית ובזה נשלמה המטרה הרוחנית הלאומית הפרטית". שלוש הברכות הן עיקר ברכת המזון, ולכן גם מסיימים את הברכה השלישית באמירת "אמן" – "בא"י בונה ברחמיו ירושלים אמן". לכאורה הוספת ברכה על תחילת החורבן, נפילת ביתר וקבורת הגופות אינה מתאימה כלל וכלל לברכת המזון היומיומית. מרן הרב קוק מסביר את העניין בטוב טעם, וזו לשונו:

> אמנם אל יפול לבבו ממראה עינין מנפילת הגלות באין הכרה לרוח החיים הנשגב הנתון בכלל העם הנפלא... על כן **תקנו ביבנה "הטוב והמטיב" כנגד הרוגי ביתר**, שהיו סימן לדורות, כי על ידי נפילת ביתר נגדעה קרן ישראל לשעתה, והנה נשמרה צורת ההרוגים, עד שלא די שלא הרקיבו לאבד צורתם, אלא שגם לא הסריחו, להיות לאות שגם אם הננו חשובים כנטולי כח החיים, מחרב האויב שהרע בקדוש, שמור בנו כח חיים נפלא לשמור צורתנו העצמית, וממילא אנו בטוחים על התעודה היותר רוממה, שהיא תעודת הכלל, שאם רחוקה היא מאד – בוא תבוא בזמנה, וזאת היא דוגמת הקבורה, המורה על שמירת ישני עפר עד עת קץ שישובו לתחיה, וכן תשוב כל הגדולה היותר נשגבה אל עמנו באחרית הימים.

לדעתי יש בדבריו של מרן הרב קוק הסבר מקורי ומעניין לדברי הגמרא ולתמיהה הגדולה, למה עלינו "לברך" כביכול לאחר כל סעודה על הרוגי ביתר. דבריו גם משקפים את משנתו המדינית ואת חזונו על גאולת ישראל ותעודתו בדורנו.

הפסוקים בפרשת השבוע על שבח ארץ ישראל והמבנה של ברכת המזון משלימים אפוא זה את זה במשמעות ובמסרים שלהם.

---

[2] דבריו מובאים ב"עיון תפילה" של סידור **אוצר התפילות**: "ותירץ רבי יהודה ליווא אופנהיים בספרו 'מטה יהודה' על פי דברי רבותינו (יומא נד ע"א) משל לכלה כל זמן שלא נכנסה לבית חמיה היא צנועה מבעלה כיון שבאת לבית חמיה אינה צנועה מבעלה וכשנתגרשה חזרה לצניעותה פירש"י אף ישראל במדבר עדיין לא היו גסין בשכינה וכשנכנסו לארץ היו גסין בשכינה וכשנתגרשו חזרו לתחלת שאין גסין זה בזה עי"ש ולכן בברכת הזן שתקנה משה במדבר נאמרה בלשון נסתר לפי שלא היו ישראל גסין עדיין בשכינה ולא העיזו פניהם לדבר בלשון נוכח וכשנכנסו לארץ תקנו יהושע ודוד ושלמה לדבר לפני הקב"ה בלשון נכח ואחר חרבן הבית השני שנתגרשו חזרו לדבר בלשון נסתר ונשאר הסגנון הכללי של הברכות אלה כמו שנתקנו בתחלתן".